

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
Факультет української філології  
Кафедра української та зарубіжної літератур**

**СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОБРАЗУ  
ІВАНА ВИГОВСЬКОГО НА ОСНОВІ ПОВІСТІ  
І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ІВАН ВИГОВСЬКИЙ»  
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Кваліфікаційна робота студентки  
групи ЗУМЛм-24  
ступінь вищої освіти магістр  
спеціальності 014.01 Середня освіта  
(Українська мова і література),  
додаткової спеціалізації – Зарубіжна  
література  
**Павлової Анастасії Анатоліївни**

Керівник: доктор філологічних наук,  
професор **Ковпик С. І.**

**Кривий Ріг – 2025**

## **ЗАПЕВНЕННЯ**

Я, Павлова Анастасія Анатоліївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

## АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі досліджено концептуальний підхід до художньої презентації образу гетьмана Івана Виговського в історичному романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». Шляхом аспектного аналізу історичного роману виявлені особливості авторської парадигми моделювання художнього образу в історичному романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

Помічено, що І. С. Нечуй-Левицький використовував прийоми панорамного зображення історичної доби, а основною метою творчих пошуків в його історичному романі була авторська інтерпретація складних внутрішніх суперечностей історичних постатей. Автор використав прийом монологу аби максимально презентувати внутрішній світ гетьмана Івана Виговського.

Відзначено, що письменник психологічно вмотивував трагедію Івана Виговського, акцентував увагу на знакових лідерських якостях гетьмана, обґрунтував його рішення щодо дипломатичної стратегії.

*Ключові слова: історичний роман, концептуальний підхід, авторська парадигма, характер, лідер нації.*

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                        |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                      | <b>5</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ.....</b>                                                                                   | <b>9</b>  |
| 1.1. Дискурс козацтва в літературознавчих студіях.....                                                                                 | 9         |
| 1.2. Специфіка художньої інтерпретації образу Івана Виговського в українській літературі.....                                          | 17        |
| <b>Висновки до розділу 1.....</b>                                                                                                      | <b>22</b> |
| <b>РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО В ОДНОІМЕННОМУ РОМАНІ І.НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО.....</b> | <b>24</b> |
| 2.1. Особливості художньої презентації образу гетьмана у повісті І. Нечуя-Левицького «Іван Виговський».....                            | 24        |
| 2.2. Авторська парадигма образу Івана Виговського.....                                                                                 | 33        |
| <b>Висновки до розділу 2.....</b>                                                                                                      | <b>41</b> |
| <b>РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....</b>                    | <b>44</b> |
| <b>Висновки до розділу 3.....</b>                                                                                                      | <b>54</b> |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                   | <b>56</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                 | <b>60</b> |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** ХХІ століття помітно активізувало та спрямувало увагу літературознавців до творів на історичну тематику, про історичних постатей, а особливо до тих періодів історії України, в яких художньо презентовані складні процеси становлення Гетьманської держави. Неабияке зацікавлення викликали твори, які довгий час радянська критика замовчувала та усіляко забороняла, а від часу здобуття Україною незалежності вони, на жаль, не стали об'єктом спеціальних та ґрунтовних досліджень учених.

Саме такою була доля історичного роману І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський», який майже після столітнього забуття був надрукований уже в незалежній Україні 1991 року. Творчість І. Нечуя-Левицького досліджували такі літературознавці: А. Калинчук «Особливості характеротворення в історичних романах І. Нечуя-Левицького», Н. Бойко «Герої й антигерої в історичних романах І. Нечуя-Левицького», І. Приходько «Тема України і національної зради у творчості І. Нечуя-Левицького», Л. Ісаєнко «Романна концепція образу головного героя (про повість І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»», О. Сліпушко «Історичні ремінісценції козацьких літописів у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» та інші.

Проте, а усіх дослідженнях 90-х років та й початків 2000 років літературознавці дещо побіжно торкалися теми ставлення Івана Виговського до московитів та Переяславської угоди.

На нашу думку, роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» потребує реінтерпретації з позицій сучасного розуміння ролі лідера нації в умовах зазіхання московії на суверенітет України. Адже Івана Виговського найбільше непокоїло те, що в Переяславі 1654 року відбувся вкрай ганебний для України акт злуки з московією.

На думку М. Наєнка, гетьман Іван Виговський добре знав сутність північного сусіда, який був темним, а в міжнародних колах мав славу брехливої державного утворення [30]. Тож у процесі вивчення концептуального бачення ролі історичної постаті у долі країни особливу увагу звертаємо на сутність стратегії зовнішньої політики гетьмана Івана Виговського, на його дипломатичні якості, причини та мотиви докорінної зміни політичного курсу України, який був спрямований до європейських цінностей.

**Мета дослідження** – шляхом аспектного аналізу дослідити сутність концептуального бачення постаті гетьмана Івана Виговського в однойменному романі І. Нечуя-Левицького та розглянути шляхи концептуального вивчення образу історичної постаті на уроках української літератури

Обрана мета дослідження зумовила постановку і виконання таких основних завдань:

- здійснити аналітичний огляд літератури з даної теми та визначити теоретичні основи дослідження;
- проаналізувати та виявити унікальні риси характеру гетьмана Івана Виговського і однойменному романі І. Нечуя-Левицького;
- розробити на основі існуючих методик аналізу твору власну методику аспектного аналізу художнього образу історичної постаті;
- сформулювати низку методичних рекомендацій та порад щодо шляхів та способів реалізації технології концептуального вивчення образу гетьмана Івана Виговського в старшій школі;
- узагальнити проміжні результати дослідження у висновках.

**Об'єктом** дослідження у роботі є історичний роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» та шляхи впровадження технології концептуального вивчення образу гетьмана Івана Виговського на уроках української літератури.

**Предмет** дослідження – специфіка концептуального вивчення сутності художнього образу історичної постаті в історичному романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» та специфіка концептуального вивчення образу історичної постаті на уроках української літератури.

Основними **методами дослідження** є: аналітичний огляд наукової літератури з даної теми дослідження, аспектний аналіз, історико-порівняльний метод, спостереження, синтез.

**Теоретичну основу дослідження** склали праці А. Калинчук, А. Колеснікової, Ю. Куліненка, Ю. Макарчук, М. Наєнка, О. Сліпушко, В. Шевчука та ін.

У роботі використовуємо такі терміни: «концептуальне бачення», «авторська парадигма образу історичної постаті», «панорамне зображення історичних подій».

Відзначимо, що під концептуальним баченням розуміємо художнє осмислення та представлення історичної постаті у творі літератури, яке корелює з авторською концепцією розуміння історичних подій та ролі постаті у цих подіях. Що ж до авторської парадигми, то сутність вказаної категорії складають сукупність поглядів письменника щодо дій, вчинків персонажа, які презентують концептуальне бачення, розуміння та ставлення самого автора до зображуваної постаті у творі на історичну тему. Авторську парадигму образу досліджуємо шляхом аспектного аналізу відступів, коментарів письменника про роль і місце історичної постаті в усіх державотворчих процесах країни. Під панорамний зображенням історичних подій у творі літератури розуміємо багатопланова художня презентація подій у період з 1659 по 1660 рр., які

**Практична значущість** дослідження полягає в тому, що основні положення і висновки роботи можуть бути використаними в процесі вивчення історичного роману І. Нечуя-Левицького в страшній школі, при проведенні уроків позакласного читання з української літератури, під час написання науково-пошукових робіт здобувачами вищої освіти.

**Результати дослідження було апробовано у вигляді доповіді на таких наукових конференціях:**

- Всеукраїнська інтернет-конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Українська література в просторі культури і цивілізації» (Запоріжжя, 20025);
- Міжнародна наукова конференція молодих учених «Українська мова, література та культура в період війни: виклики та перспективи». 12 травня 2025 р. Варшавський університет (Польща, 2025).
- Всеукраїнській науково-практичній студентській конференції «Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики» 14 травня 2025 р. Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне).

Результати дослідження також презентовано у таких публікаціях:

1. Павлова А. Специфіка авторської парадигми образу національного лідера в романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Українська література в просторі культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених / відповід. ред. Н. В. Горбач; ред.-упоряд. В. М. Ніколаєнко.* Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. С. 119-122.

2. Павлова А. Особливості художньої презентації образу гетьмана у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Актуальні проблеми сучасної філології та лінгводидактики : збірник тез доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 15 травня 2025 р.) / упор. А. А. Смерчко, Д. А. Кочмар. Міжнар. економ-гуманітар. у-т імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2025. С.72-78.*

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури, котрий нараховує 51 позицію.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

#### 1. 1. Дискурс козацтва в літературознавчих студіях

Дискурс українського козацтва у сучасному літературознавстві потребує нових підходів для осмислення сутності козацтва та його художньої інтерпретації у творах літератури.

На думку Ю. Куліненка, *«за багатовікову історію свого існування Україна пережила чимало випробувань, знала вона періоди і високого піднесення, і страшного занепаду. Стогнала під іноземним ярмом, поливала своїми гіркими сльозами свою долю-недоленьку, але попри все існувала, співала, раділа життю, виховувала прекрасних синів і доньок, творила свою історію і культуру»* [21, с.61-64].

*«Українська держава має велику, загніжджену у віках історію, причому в усі періоди ми не зникали не тільки як етнічна субстанція, а й як політична, – пише В. Шевчук, – тільки наше державне життя у різночасся здобувало різні суспільні форми, існуючи в одні часи як самостійне утворення, а в інші – автономічне, але ніколи наше власне державне буття не припинялося. Також маємо періоди, коли наш народ жив активним політичним життям і пасивним, але завжди був, завжди відчував себе як особня соціумна категорія, творив свої державні структури і власну багатовікову культуру. Козацька епоха в цій мозаїці була одним із яскравих явищ нашого політичного буття»* [50, с.125].

Славетна сторінка козацької минувшини залишала пособі чимало згадок у фольклорі, літературних і музичних творах, а також в образотворчому мистецтві. Але найбільшого розквіту історичний жанр набув наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття як вияв національного самоусвідомлення. Звертаючись до героїчного минулого, українські письменники прагнули акцентувати увагу на значущість і самодостатність

української нації, художньо презентували видатних історичних лідерів періоду Гетьманщини.

Українське козацтво – унікальне і багатогранне явище, яке відіграло важливу роль у долі України та її народу. Саме завдяки козацтву в середині XVIII століття була створена українська держава – Гетьманщина, яка продовжила державотворчу традицію українського народу у пізньому середньовіччі. Завдяки козацтву і його впливові на українську культуру протягом бездержавного і колоніального XIX століття, ментальності українців жило прагнення до волі і свободи, а козак був уособлення українського ідеалу чоловіка – воїна. Унікальний та безсмертний козацький дух сприяв становленню української державності в XX столітті.

В Україні зрозумілий інтерес до такого яскравого феномена в її історії, як козацтво. Разом з тим поза увагою дослідників залишається проблема генези козацької культури, зокрема тих її архаїчних елементів, які є спільними для військової культурної традиції багатьох індоєвропейських народів. Без детального дослідження цих архаїчних елементів козацької культури на широкому тлі загальноіндоєвропейського культурно-історичного процесу важко зрозуміти витoki й сам феномен козацтва, що відіграв значну роль не тільки у формуванні пізньосередньовічної української держави, а й у становленні матеріальної та духовної культури самого українського етносу.

У XVII-XVIII ст. українське козацтво не лише виступало як національні збройні сили, а й було головним фундатором української держави. Досліджуючи його, ми не тільки збагачуємо наші історичні знання, але певною мірою зміцнюємо науковий фундамент сучасного процесу державотворення. Народ, який має важку, але гідну власну історію, пам'ятає про своє минуле, заслуговує на достойне майбутнє. Адже основною як етнічної, так і національної самосвідомості є, як відомо, історична пам'ять, колективні уявлення про спільний шлях, що його пройшли разом члени того чи іншого етносу.

Акцентуючи увагу на українському козацтві, як своєрідному прояві загальноіндоєвропейської культури, ми не тільки не применшуємо його самодостатності та ролі в історичному процесі, а, навпаки намагаємося через об'єктивне вивчення постановити його поряд з таким феноменом європейської цивілізації, як середньовічне лицарство.

Історії українського козацтва та його культурі присвячено багато розвідок: В. Антоновича, О. Апановича, М. Грушевського, П. Куліша, Н.Полянської-Василенка, Ю. Руденка, І. Стороженка, Д. Яворницького та ін.

Значно менше праць присвячено пошукам витоків архаїчних елементів козацької культури. До їх числа належать дослідження В. Балушка, Л. Залізняка.

Козацький побут та звичаї широко відобразилися у фольклорних джерелах, українських думах, історичних піснях, легендах і переказах, у матеріальній культурі – у вигляді пам'яток археології, музейних зібраннях пам'яток старовини, архівних документах, етнографічних та мовознавчих матеріалах. Проте різні сторони козацької культури відображені в джерелах дуже нерівномірно. Фрагментарність джерельної бази зумовила комплексний підхід до вивчення стародавніх елементів козацької культури із залученням усіх доступних джерел і методів різних наукових дисциплін: археології, етнографії, історії, лінгвістики, фольклористики тощо.

Козацька культура включає усе розмаїття типів і форм організації життя і діяльності українського козацтва, а також створення ним матеріальних і духовних надбань. Під поняттям «архаїчні елементи» маємо на увазі найдавніші складові традиційної культури козацтва, успадковані з попередніх періодів української та загально індоєвропейської історії [48].

В українській літературі розвиток принципу продовження в епічних жанрах, насамперед в історичній прозі. Літературний твір набуває пізнавального значення, оскільки стає своєрідним свідченням історичної доби. Оперуючи матеріалом, зафіксованим в історичних джерелах, романісти намагалися відтворити певну епоху, ставили перед собою завдання

осмислити важливі події минулого, показати роль широких народних мас та відвагу українського козацтва у визвольних змаганнях проти турецько-татарських та польських поневолювачів, волю всього народу до свободи. У своїх творах письменники виводили яскраві образи, художні портрети історичних діячів.

Великої популярності набули романи «Чорна Рада» П. Куліша, «Богдан Хмельницький», «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького, «Людолови» З. Тулуб, «Наливайко» та «Хмельницький» І. Ле, «Сагайдачний» Д. Мордовця та однойменний роман А. Чайковського «Гомоніла Україна».

На початок 30-х років XIX століття припадає пік активності українських романістів. Саме в цей час починає інтенсивно розвиватись етнографія, історіографія, історіософія, з'являються нариси з історії України Д. Бантуш-Каменського, науково-історичні розвідки О. Бодяньського, М. Костомарова, П. Куліша, «Історія Русів», перевидаються козацькі літописи.

Розвиток історичної науки дав поштовх для відтворення історичного минулого в художній літературі: П. Білецького-Носенка, М. Гоголя, Є.Гребінки, О. Кузьмича, П. Куліша, пізніше А. Кащенко, Ор. Левицького, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького.

Звернення письменників до історичного минулого не було випадковим, оскільки зумовлювалося воно життям українського народу, сповненим величезним історичними змінами.

Найбільше уваги письменники приділяли періодам історії України, коли вона була незалежною або автономною державою, тим самим протиставляючи її сучасному становищу українського народу, який утратив свою державність, перебував під соціально-національним гнітом російської імперії. Вони усвідомлювали, що в умовах бездержавності звернення до історичного минулого є справою політичною, але використовували його не

тільки як засіб політичної, «... а включали його в систему культурно-політичних та естетичних цінностей українського народу» [30].

Початок XIX століття посилюється інтерес до історії України. Павло Білецький-Носенко був автором першого роману про історичні події 1648 – 1657 рр. «Зиновий Богдан Хмельницький». Твір насичений маловідомими літописними свідченнями, текстами універсалів і виступів Б. Хмельницького. Художньо презентовані також його соратники І. Богун, М. Кривоніс, Д. Нечай. Могутній визвольний рух був підготовлений, на думку автора, багаторічною боротьбою запорожців, цих «безстрашних флібустьєрів».

Наприклад, у творах Левка Боровиковського «Козак», «Палій», «Смерть Пушкаря», «Вольний козак» козацтво постає в ореолі таких символів, як «широкий степ», «вірний кінь». Сцена прощання січовика («Козак»), мотиви розлуки з батьківщиною дуже близькі до прощання Байронового Чайльд-Гаральда. І все ж козак чи гайдамака у поета ще досить абстраговані від їхньої справжньої суспільної долі.

Образ козацької вольниці, в якому проступає ідея національної незалежності України, змальовано в історичних елегіях, елегійних віршах-роздумах, віршових оповіданнях та баладах «Могила», «Поминки», «Козак» Я. Гоголева, «Іван Кучерявий», «Гей, Іване, пора» М. Петренка, «Старі пісні» О. Корсуна, «До могил» О. Шишацького-Ілліна.

Історичні поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», «Гамалія», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» з'явилися в епоху розквіту слов'янського романтизму, коли в Україні формувався цього напрямку, властивий для недержавних націй, тісно пов'язаний з національно-визвольними прагненнями. Вони мали збудити національну свідомість українців, протиставити їхній громадянській їхній громадянській пасивності героїчну боротьбу предків – козаків за волю.

Історичні поеми й вірші «Чернець», «Іржавець», «Заступила чорна хмара», «У неділю у святу» реалістичним психологізмом, багатством асоціацій і нюансів, різних «голосів», словесних «партій», тез і антитез

випереджали літературну добу і створювали ґрунт для піднесення української історичної поезії ХІХ століття про козацтво.

Національно-визвольна боротьба, як і в «Гайдамаках» Т. Шевченка, так само представлена у великій за обсягом поемі П. Морачевського «Чумаки, або Україна з 1768 року ...». Основною темою її п'яти «пісень» є Коліївщина; шоста «пісня» присвячена ліквідації Запорозької Січі, заснуванню козацького коша за Дунаєм, бойовим діям біля Ізмаїла, формуванню Азовського козацького полку тощо.

Поема Д. Мордовця «Козаки і море» має дві сюжетні лінії: похід січовиків на турків і чекання їх удома.

Характерне для української романтичної поезії оспівування козацьких часів займає у М. Костомарова досить скромне місце. Лірико – епічні твори «Максим Перебийніс», «Згадка», «Могила», «Дід – пасічник» є спогадами-роздумами про минулі події козацтва. Поетизація славних гетьманів, козацької слави й могил, образ «сердешної небоги» – матері-України властиві поезії «Спить Вкраїна та руїни».

В історичній драмі І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» художньо осмислено відсутність міцних морально-психологічних зв'язків між керівником і підлеглими, його особистого авторитету призводить у критичні ситуації до того, що козаки стають слухняними знаряддями іншого (Гната Голого), не розгадавши його підступних намірів, некерована маса вбиває і Саву, і мстивого Гната.

Пантелеймон Куліш у поемі «Великі проводи» презентував художній образ козака Голки, а також розкрив сутність українського патріота Юрія Немирича, якого високо цінував за участь у «козацьких змаганнях» доби Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

Відзначимо, що «Великі проводи» – це відступ князя Я. Вишневецького з Лубен 1648 р., коли його «проводили» українські повстанці аж до кордонів північної Чернігівщини. Поема «Великі проводи» є досить

панорамним твором про життя українського козацтва, де автор виявив свої симпатії до дій та вчинків козацтва.

В історію української літератури П. Куліш увійшов, насамперед, як автор першого українського роману «Чорна рада» (1843-1857), який побудовано на зображенні перипетій, пов'язаних із відомою історичною подією – чорною радою 1663, що відбувалася у Ніжині. Пантелеймон Куліш завдяки потужній історіографічній джерельній базі («Літопис Самовидця») зумів створити живий і повнокровний образ козацької України 1663 р., який символізує її драматичну історичну долю. Саме після гетьманування Івана Виговського відбувся один із найкривавіших періодів в Україні – руїна.

Найвищим здобутком Пантелеймона Куліша драматурга стала його «Драмована трилогія». Центральний персонаж першого твору трилогії – «Байда, князь Вишневецький. Драма (1553 – 1564)» – витворений на основі ототожнення героя народно-історичної «Пісні про Байду» з історичною особою – князем Д. Вишневецьким. Після марних шукань правди в «короля», «султана», і «царя» й гірких розчарувань Байда намагається знайти опору в козацтві, яке Пантелеймон Куліш оцінює з позицій культурного поступу нації. Письменник протиставляє Байду, князя Вишневецького, і Феська Ганжу Андибера як представників різних національних типів історичних діянь – культурницького і руїницького.

У другій драмі «Цар Наливай (1596)» гетьмани нереєстрованого козацтва Наливайко і Лобода зображені як засліплені «дикою помстою», «руїнники», що мріють про всесвітній диктат козацької вольниці, про козака як «царя вселенної». Ідею облагородження козацтва культурою висловив П. Кулішу третій дамі «Петро Сагайдачний (1621)», в якій заперечив можливість рівноправного приєднання України до Росії під диктатом Москви і вустами одного з головних персонажів наголосив, що «ждати мусить Русь (Україна) чогось від себе, від присуду козацького меча, від права всенародного», а не від «доброї волі» сусідніх країн [17].

Захоплення козацькою славою, Запорожжям («Ах, бо мило таки жити, мило тамки бути») Юрія Федьковича у віршах «Україна», «Козак» знайшло продовження у трагедії «Хмельницький», в якій письменник вибудовує так сюжет та сполучає, іноді анахронічно, епізоди з життя й діяльності гетьмана на основі монографії Миколи Костомарова «Богдан Хмельницький». Головний герой постає здебільшого коментатором тих подій, які відбуваються з ним і навколо нього, а не їх учасником і вершителем [17].

Олекса Стороженко у повісті «Марко Проклятий» (1879) поєднав легендарно-історичний матеріали, фантастичний і реальний плани. Визначення трагічної долі Марка як вічного блукання автор пов'язує з народженням героя в нелюдських умовах боротьби батьків у складі запорозького козацтва проти ворогів України. Нагромадження жахів у творі призводить до однобокого змалювання Визвольної війни лише як жорстоко катування ворогів, а М. Кривоноса – як страхітливого месника.

Козацька тема посідала особливе місце в драматургії 40-60-х рр. Її розкрито у п'єсах Я. Кухаренка «Чорноморський побут на Кубані» (1861), «Запорожець за Дунаєм» (1863), Д. Старицького «Послідній кошовий запорозький» (1865). У перших двох творах органічно поєднуються гумор і героїка, реалістичні характери і романтичний ідеал запорозької волі. Третя захоплює кмітливістю кошового задунайських запорожців Йосипа, який шукає можливостей для козаків повернутись на батьківщину.

У драмі С. Метлинського «Мотря Кочубеївна» (1861) перша роль належала другорядній історичній особі, яка нагадує в монологах про колишню славу України. Розвиток козацької теми в українській літературі ускладнювали й гальмували, деформували й переривали Валувський циркуляр 1863, Емський указ 1876 та наступні цензурні розпорядження 1880 – 1900, що завершували розпочату ще Петром I політику денаціоналізації української культури, забороняючи книги з історичної тематики і навіть вживання слів «Запорозька Січ», «козак», «воля».

Як історичний романіст у дусі просвітницького напрямку І. Нечуй-Левицький дає розгорнуту експозицію і широку фабулу дидактично-моралізаторського характеру: князь Ярема Вишневецький з одноіменного роману «Князь Ярема Вишневецький» (1873). Головний герой зазнає душевних і тілесних мук, а згодом за увесь його рід через те, що князь став відступником і перевертнем.

Історіософські погляди. Нечуй-Левицький найбільше позначалися саме на змалюванні образу Яреми, в характері якого злився вроджений козацький демократизм і набута за роки навчання в єзуїтській школі ненависть до павослав'я, що згодом переросла в паталогічну ненависть до українського народу в цілому.

Відзначимо, що текстологічний аналіз роману вказує на те, що джерельною основою у відтворенні історичної епохи та подій слугувала монографія М. Костомарова, щодо висвітлення приватного життя князя Яреми Вишневецького, а також І. Нечуй-Левицький послуговувався даним щоденника Богуслава Машковського.

Отже, жвавий інтерес українських письменників до визначних постатей періоду Гетьманщини був зумовлений складнощами та внутрішніми суперечностями їхніх характерів, дій та вчинків. На особливу увагу українського письменства заслуговували постаті трагічні, ставлення до яких було неоднозначним.

## **1.2. Специфіка художньої інтерпретації образу Івана Виговського в українській літературі**

І. Нечуй-Левицький одним із перших сформував сутність художнього втілення національної ідеї в творах української літератури у праці «Сьогочасне літературне спрямування». Письменник вважав, що важливою рисою української національної ідеї є не лише укоріненість в минуле, а й відповідальність за історичну долю нації в майбутньому. І. Нечуй-Левицький

помітно відійшов від традиційного романтичного зображення минулого, на відміну від його попередників, ось тому основою його творчості став документалізм та правдиве зображення історичних подій, які були релевантними у порівнянні з авторською уявою.

Увага до постаті Івана Виговського в українській літературі була спричинена низкою факторів епохи, в яку жив гетьман:

- державний діяч доби Гетьманщини, характер якого формувався під впливом політичної ситуації в країні – Національно-Визвольна війна середини XVII ст., доба Руїни, між гетьманська боротьба, московсько-українська війна;
- пошук нових союзників у боротьбі за збереження державного суверенітету Української держави;
- гетьманував по смерті Богдана Хмельницького 1657-1659 рр., тож козацтво покладало великі надії, адже йому довіряв сам Хмельницький.

Ю. Макарчук стверджував, що в історії України відзначився, як патріот, який усіляко прагнув вирвати її з рук темної, деспотичної москви. Він *«...бажав їй просвіти, європейськості, аж ніяк не “зрадником”, як його цілеспрямовано називали російські історики. З іншого боку, І. Виговський постає і марнославцем, і владолобом (ці останні риси підігрівала в ньому і дружина Олеся, заохочуючи “запопасти” скарби старого гетьмана Богдана, прагнучи розкоші і загального поклоніння) [23].*

Перші згадки про гетьмана Івана Виговського є у Літописах козацьких. У «Літописі Самовидця» не акцентовано увагу на особливостях характеру гетьмана, ту йдеться лише про те, яким чином Іван Виговський став гетьманом, а також йдеться про ті рішення, які він приймав, у періоду свого гетьманства. Автор «Літопису Самовидця» не висловив ніяких міркувань щодо того, яким був період гетьманства Івана Виговського для України [].

У розділі 12 «Літопису Самійла Величка» йдеться про те, як Івана Виговський став гетьманом після смерті Богдана Хмельницького. Автор відзначив, що серед козацького старшини не було згоди та одностайності

щодо обрання Івана Виговського гетьманом. Полтавський полковник Пушкар був категорично налаштованим проти Івана Виговського, адже уважав, що той в останні роки життя гетьмана Богдана Хмельницького втерся до нього в довіру. Він відверто говорив про те, що Іван Виговський недостойний претендент на гетьманську булаву. Іван Виговський написав листа до низового козацтва, у якому повідомив про смерть Богдана Хмельницького та про те, що він бере усі повноваження влади до своїх рук. Реакція низового козацтва не забарилася.

А. Колеснікова, досліджуючи особливості зображення постаті Івана Виговського у повісті «Гетьманська булава» О. Лупія, відзначила, що І. Нечуй-Левицький презентував Івана Виговського не ідеалізуючи, вказав на вади його характеру, а також підкреслив внутрішні протиріччя характеру історичної постаті.

Учена звернула увагу на те, що побіжно зображений Іван Виговський у романі «Богун» (1931) О. Соколовського. Письменник акцентував увагу лише на тому, що Івану Виговському дуже довіряв Богдан Хмельницький, бо недаремно доручив йому розробляти тактику та стратегію ведення військових операцій.

Ю. Косач у романі «День гніву» (1948) висвітлив Івана Виговського як поміркованого політичного діяча, який виявився дуже амбітним та честолюбивим.

Роман «Мартин Пушкар» (1987) В. Кулаковського презентує Івана Виговського у негативному аспекті. Письменник, з позицій тодішньої імперської критики, художньо презентував гетьмана як зрадника московії.

А. Колеснікова у статті «Своєрідність інтерпретації образу Івана Виговського в повісті «Гетьманська булава» О. Лупія акцентувала увагу на тому, що письменник переосмислив існуючі концепції презентації гетьмана Івана Виговського та довів, що ім'я Івана Виговського було спаплюжене російськими та радянськими істориками, які усіляко культивували думку про нього, як про зрадника.

Концепція образу Івана Лупія ґрунтувалася на працях М. Грушевського, М. Костомарова. Письменник акцентував увагу на тому, що гетьман Івана Виговський був дуже освіченою людиною, знав німецьку, польську та угорську мову, а тому з послами розмовляв без перекладачів. Він прагнув проводити таку дипломатичну діяльність, завдяки якій Україна на міжнародній арені отримала б підтримку інших держав.

Письменник акцентував увагу на тому, що Івана Виговський був далекоглядним, кмітливий керівником. Визначальною подією роману є битва під Конотопом, у якій козацькі війська розбили 150-ти тисячне військо російського генерала О. Трубецького. І хоч сили ворога переважали, проте гетьман продумав так увесь хід битви, що козацькі війська отримали перемогу.

О. Лапій показав Івана Виговського як національно свідомого керівника, який зумів організувати навколо себе козацтво. У такий спосіб письменник створив у романі образ національного героя.

Ю. Мушкетик у романі «Брат на брата» (1993) показав розбрат та розкіл України часів гетьманства Івана Виговського. Гетьман робив ставку на національну еліту, провів низку адміністративних реформ. На прикладі двох братів Матвія і Супруна Журавок, письменник показав трагедію українців, адже Супрун залишився у таборі Мартина Пушкаря (противника влади Івана Виговського), а Матвій залишається на боці гетьмана. У романі «Брат на брата» Ю. Мушкетик презентував гетьмана Івана Виговського як людину честолюбиву, яка проживши усе життя у затінку слави Богдана Хмельницького, прагнула слави.

Разом з цим, Ю. Мушкетик акцентував увагу на лідерських якостях гетьмана, його вмінні вести далекоглядну та дипломатичну діяльність. Іван Виговський з огидою ставився до московії. Ось тому почував себе дуже піднесено коли 9 липня 1659 року розбив під Конотоп царські війська. Цей військовий успіх мав неабиякий вплив на низове козацтво, в очах якого гетьман укріпив свій авторитет. Шляхетність гетьмана також імпонували

письменнику. Він відзначив його дипломатичні здібності, вказав на далекоглядність, непогані здібності військового стратега.

Історичний роман І. Нечуя-Левицького за радянських часів жодного разу не був опублікованим. Цей твір навіть не згадували у доробку автора. На думку М. Наєнка, найкраще образ гетьмана Івана Виговського можна осмислити завдяки виданню 1928 року у «румунських» Чернівцях [30].

## Висновки до першого розділу

Аналітичний огляд праць літературознавців, істориків дав можливість сформулювати концептуальне бачення сутності історичної постаті гетьмана Івана Виговського в українській історії та художній літературі.

Відзначимо, що у дискурсі козацтва у 20-х роках ХХІ століття історична постать Івана Виговського отримала нове осмислення та реінтrepретацію як трагічної постаті ХVІІ століття. Його нетерпимість до московитів та неймовірне бажання відірвати Україну від їхнього впливу привертають сьогодні увагу дослідників.

Огляд праць, статей літературознавців, істориків, українознавців дав можливість дійти висновку, що козацтво – унікальне та багатогранне явище в історії України, яке заслуговує на системне та багатогранне осмислення не лише в історії, а й в літературі. Адже саме завдяки козацтву в середині ХVІІІ століття була створена українська держава – Гетьманщина, яка продовжила державотворчу традицію українського народу у пізньому середньовіччі. Саме завдяки козацтву і його впливові на українську культуру протягом бездержавного і колоніального ХІХ століття, у ментальності українців жило прагнення до волі і свободи, а козак був уособлення українського ідеалу чоловіка – воїна. Безсмертний козацький дух сприяв становленню української державності в ХХ столітті.

Відзначимо, що українські письменники на різних етапах розвитку української літератури з діаметрально протилежних позицій та точок зору зверталися до постаті гетьмана Івана Виговського.

На жаль, радянські історики та імперські критики спаплюжили ім'я Івана Виговського, а тому у літературі соцреалізму постать гетьмана подавалася під кутом «зрадництва». Пік уваги до постаті гетьмана припадає на першу половину ХІХ століття, адже саме в цей період відбувається активне звернення українських письменників до історичного минуло українців, апелювання до історичної пам'яті з метою усвідомлення

українцями національної ідентичності в умовах колоніального режиму московитів.

Саме І. Нечуй-Левицький сформував концептуальний підхід до художнього осмислення образу гетьмана Івана Виговського, спираючись на праці М. Костомарова, М. Грушевського. Письменник дуже добре вивчав історіографічні джерела, сформував у праці «Сьогочасне літературне спрямування» важливі базові засади моделювання національного образу в літературі.

Помічено, що Івану Нечую-Левицькому вдалося суттєво переосмислити історичну постать гетьмана Івана Виговського з позицій національного лідерства в Україні, дипломатії та національної ідентичності. Письменник акцентував увагу реципієнтів на трагізмі постаті гетьмана Івана Виговського.

## РОЗДІЛ 2

### ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО В ОДНОІМЕННОМУ РОМАНІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

#### 2. 1. Особливості художньої презентації образу гетьмана у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»

Роман «Гетьман Іван Виговський» наснажений численними авторськими морально-етнічними відступами. Генетичне коріння такої письменницької дидактики сягає народних джерел і літописної традиції. В історичних романах, як і в соціально-побутовій прозі І. Нечуй-Левицький виступає вдумливим дослідником, у даному випадку не тільки людських душ і характерів, але й історії.

Ідейно-тематична канва роману ґрунтується на особистому розумінні, баченні письменником цієї епохи. Письменнику імponує той факт, що молодий гетьман прагне історичну помилку Хмельницького, бо й сам автор уболівав за незалежність України.

З притаманною глибокою психолізацією, маючи досить скупі часто суб'єктивні дані козацьких літописців, а також монографію М. Костомарова «Гетьманування Івана Виговського». І. Нечуй-Левицький створив образ «опального» гетьмана, розум і талант якого на багато років випереджали тогочасну громадсько-політичну думку.

Останні десятиріччя ХІХ століття позначені намаганням поетів поставити козацьку тему в новий контекст цінностей та орієнтирів. З одного боку, продовжують з'являтися твори з традиційними баченням образів козацької доблесті («Мурашка», «Нечай» С. Воробкевича, «Берестечко» Г. Воробкевича, «Маруся Богуславка» Є. Згарського «Козачка Олена» Олени Пчілки, «Могильні сходи» О. Цисса). Посилюється увага до трагічних, «поразкових» моментів. З іншого боку, здійснюється перегляд усталених

романтичних уявлень про козацький період української історії, який усебічно було презентовано у «Хутірній поезії» П. Куліша, а також у творах І. Менжури «Декому», В. Мови-Лиманського «Козацький кістяк».

З перших сторінок роману І. Нечуй-Левицький презентував портретну характеристику гетьмана Івана Виговського: «...блискучі карі очі, довгі чорні лиснючі вуса, рівні білі зуби, високе чоло з густими бровами» [31, с.33], тобто зовнішність майбутнього гетьмана була особливою, він був привабливим чоловіком, а всі фізіономаністичні риси указували на те, що він має вольовий характер. І. Нечуй-Левицький у тексті роману продемонстрував власні симпатії до зовнішності гетьмана: «Який гарний, гарний чорнявий неначе намальований» [31, с.34]. Зовнішня краса Івана Виговського підкорила серце його майбутньої дружини Олесі: «Він вразив мене молодую своєю мужньою фігурою, чорними кучерями, з пишними очима і делікатною красою» [31, с.34].

Виокремлювався Іван Виговський особливою будовою свого тіла: «... Він був рівний, як стріла, широкий в плечах, з тонким станом, пишною, мужньою фігурою та високий на зріст, що дуже личило йому до лиця» [31], що за свідченнями Ф. Вовка не було характерною рисою українців.

Отже, гетьман Іван Виговський дійсно мав унікальні фізіологічні особливості організму, які виокремлювали його з-поміж інших.

З точки зору темпераментної характеристики Івана Виговського то тут слід зазначити, що письменник акцентує увагу на тому, що гетьман був: «... розсудливий, певний чоловік, бо вже не дуже молодий. Він додержує своїх слів» [31, с.21]. Це говорить про, те що він може показати на людях свої достоїнства, щоб викликати в оточуючих його пошану.

Відтворюючи зустріч генерального писаря з митрополитом, романіст за допомогою такого художнього засобу, як авторська мова, розкриває визначальну рису характеру головного персонажа: «... його блискучі карі очі аж заграли, але він не насмілювався виявити своїх потайних думок і мовчав: він мусив чинити волю і наказ гетьмана» [31, с.43]. Це свідчить про те, що ця

людина мала сангвінічний тип темпераменту, а люди такого типу демонструють стабільні емоції, стани почуття, настрої, переконання. Але завдяки своєму темпераменту, тонкому розумові, обачності, добре розвинутій інтуїції, природній хитрості Іван Виговський умів ладнати з Богданом Хмельницьким й швидко здобув у нього велику довіру: *«... тихий на вдачу й поміркований, звиклий таїти свої щирі думки й вчиняти Богданову волю, Виговський і тепер не виявив і словом свого збудження проти Москви, свого гніву»* [31, с. 23].

Після смерті Богдана Хмельницького генеральний писар усвідомлював, що тільки гетьманська влада забезпечить йому можливість втілити у життя свої плани і мрії. На думку М. Наєнка, *«Прагнення Виговського обов'язково стати гетьманом було не тільки його особистою примхою: за цим, переконує письменник, стояло добре продумане загальноукраїнське прагнення розхитати збудований Хмельницьким переяславський човен. Зробити це метою свого життя Виговський вирішив одразу після одержання гетьманської булави»* [30, с.191].

І. Нечуй-Левицький підкреслив деякі особливі поведінкові звички майбутнього гетьмана: *«Іван Остапович любив побалакати, все скрізь примічав, все навиглядав і вмів чудово про все оповідати»* [31, с. 29]. А ще він на посаді писаря *«... усе кланявся та одмагався, говорив тихо, спокійно, але почував, що його руки й ноги дрижали, неначе в пропасниці, що йому забиває дух, душить у грудях»* [31, с.38]. Проте згодом, на посаді гетьмана, він *«...ледве поклонився до їх не дуже низьким поклоном, ледве нахиливши голову. Підвівши голови грізним поглядом поглянув на старшину»* [31, с.45]. Автор акцентує увагу на змінах у поведінці Виговського, які відбуваються з моменту його гетьманування.

Отже, темпераментна характеристика, поведінкові звички Івана Виговського художньо презентовано у романі з метою концептуального представлення змін, які відбулися у поведінці персонажа. Письменник

акцентує увагу на тому, що Іван Виговський помітно змінює свої життєві установки саме тоді, коли стає гетьманом.

Відзначимо, що письменник акцентував увагу реципієнтів на працелюбності гетьмана. Під час гетьманування Богдана Хмельницького Виговський був його правою рукою. Його цінували послы, високоповажні чиновники тому зверталися до нього: «...вельмишановний генеральний писарю Іване Остаповичу» [31, с.43]. Іван Виговський добросовісно ставився до своїх обов'язків, тонко відчував натуру гетьмана Богдана Хмельницького, який йому дуже довіряв.

З точки зору концептуального представлення образу гетьмана, І. Нечуй-Левицький акцентував увагу на усіх тих змінах, які відбувалися у характері та поведінці головного персонажа, у залежності від того, які посади він обіймав. Тобто, його лідерські якості почали проявлятися саме тоді, коли він став гетьманом.

Письменник усебічно представив Івана Виговського на матеріально-побутовому рівні свідомості, звернув увагу на ставлення гетьмана до їжі: «Виговський їв за столом за двох і справді по-запорозьки» [31, с.54], що свідчило про те, що він їв, як і всі козаки любив просту їжу. В очікуванні гостей, він наказав приготувати добрий обід аби вразити їх: «З'явилися пісні тирого з гречаною кашею та з грибами, борщ з карасями, а потім стіл аж захряс під варениками, мнишиками в сметані, пампушками, шуликами з маком та медом і маковниками» [31, с.59]. Гостинність – це ще одна риса, яка була притаманна гетьману Івану Виговському. На столах були різні алкогольні напої: мед, горілка. Проте Івана Виговського «... він не любив п'яних та не любив напиватися...» [31, с.60].

Формуючи концептуальне бачення особистості Іван Виговський крізь призму художнього осмислення його постаті, І. Нечуй-Левицький не оминув увагою те, як гетьман ставився до одягу: «Цього дня Виговський довго прибирався та чепурився, надів новісінький синій жупан, накинув поверх його обшитий золотими шнурами червоний кунтуш з вільотами, взувся в червоні

*сап'янці, надів шапку набакир, скочив на коня і насилу встиг встигнути московських посланців коло ратуші» [31, с.70].*

Оскільки гетьман надавав перевагу дорогим вбранням: *«Він, убраний в новий оксамитовий кунтуш, обшитий золотими позументами та шнурками, здавався богатирем» [31, с.74],* то хотів дуже виокремитись з-поміж рядового козацтва, і що було не характерним для більшості гетьманів.

Вразив своїм убранням Іван Виговський на першій зустрічі Олесю: *«Який на йому пишний та багатий кунтуш, ясно – малиновий жупан, сині шаровари. Певно, якийсь багатий козак, – обізвалась панна» [31, с.56].* З часом його одяг став виглядати ще багатшим: *«... гетьман Виговський на коні в червоному жупані, в шапці з двома перами над лобом, обсипаними діамантами. Пера засяли заблищали на сонці. Військо і народ впізнали по тих перах гетьмана» [31, с.57].* Тож гетьман любив епатувати на людях, вражати їх. І. Нечуй-Левицький підкреслив заощадливість Івана Виговського щодо організації свого побуту: *«Виговський ввійшов в свою квартиру. Він був чоловік нерозтратливий, хоч і не скупий, і наймав собі невеличку квартиру недалеко від гетьманського двору» [31, с.56].*

Займаючи посаду писаря при гетьмані Богдані Хмельницькому, він добре розумів свій рівень матеріального та соціального положення, тому не прагнув до великих палаців. Проте, після обрання його гетьманом переїхав до розкішної резиденції.

Відзначимо, що І. Нечуй-Левицький акцентує увагу на тому, що гетьман не був скупим, але ніколи не витрачав грошей даремно. Переважну більшість коштовностей, які йому подарували чужоземні послы він витратив на будівництво монастиря в Чигирині.

Іван Виговський так самопрезентував себе перед своєю нареченою: *«Я чоловік з достатком. Маю добрі доходи. Посланці з усяких держав надарюють мене багатими подарунками» [31, с.49 ].*

Гетьман Іван Виговський ставиться до себе з самоповагою: *«І я ж такий боярин на Україні як і ти, а може, ще й кращий за тебе, бо я*

державний канцлер», - подумав Виговський» [31, с.39]. Самоусвідомлення свого соціального положення демонстрував у момент, коли потрібно було справити враження.

Велику увагу у романі приділено ставленню гетьмана до підлеглих та ближніх. Він дотримується усталеної системи правил та етикетних нормативів у ставленні до свого батька Остапа, брата Данила та братової жінки, дочки Богдана Катерини, Виговський їх дуже поважав та любив. З особливою повагою він ставився до родичів дружини. Він усіляко прагнув вразити всіх родичів дружини, але це у нього не зовсім виходило, тому що він – головний писар гетьмана Богдана Хмельницького, а для них це означало «... супротивник сімей шляхтичів» [31, с.29]. Це не давало йому спокою, але коли він став гетьманом, то відразу відчув певне полегшення: «... походяючи по світлиці, гордо підвівши голову вгору та позираючи на стелю та на мухи, що лазили по стелі, неначе то лазили не мухи, а усі ті князі Любецькі і Соломирецькі, та Олесині родичі – сенатори. Авжеж я тепер їм не рівня! Тепер я маю ласку в короля. Тепер я кому схочу, тому й дам шляхетський ранг» [31, с. 59].

І. Нечуй-Левицький вибудовує цікаву сюжетну лінію взаємин Хмельницького та Виговського. Богдан Хмельницький на схилі літ особливо довіряв Виговському, ділився з ним своїми думками, зізнавався у своїй прорахунках. Саме великим прорахунком своєї діяльності він вважав підписану угоду в Переяславі. Ставши гетьманом, він одразу заручився підтримкою міжнародних партнерів, зокрема, таких держав, як Швеція та Польща. Він дуже добре усвідомив настільки примітивною на міжнародній арені була московія, а тому вирішив усіляко скерувати свою політику на розрив стосунків з цією державою.

З точки зору родинно-інтимної характеристики, то І. Нечуй-Левицький у романі приділив велику увагу у перших трьох розділах роману. Виговському одразу дуже сподобалася Олеся. Його душа завжди молода і готова до найкращих почуттів, кохання особливо коли він вперше зустрів

Олесею: *«Виговському тоді вже минуло сорок років і він ще не був жонатий. От я би з нею одружився! Яким теплом повіяло на мою душу од карих очей, од того лелійного личка! Яка вона мила, як та біла голубка! Ото якби було знаття, що побачу таку цяцю! Убрався б на при диво в найдорожчий кунтуш!»* [31, с.47].

Внутрішні переживання Івана Виговського письменник розкрив за допомогою такого художнього прийому, як внутрішнє мовлення: *«Ця зустріч не минеться мені дурно. Щось буде, а що буде, того я й сам не вгадаю. Серце моє й досі спало, неначе було пригноблене походами, битвами, та канцелярською роботою, та палкими вередливими вихватками гетьмана Богдана. Почуваю, що моє серце якось раптово покинулось тут, на волі, серед тишних церемоній, серед вольного натовпу гуляючих людей, в срібному тумані інею, де майнув її легкий, м'який, лелійний вид... Я знайду її довідаюсь, хто вона»* [31, с. 49]. У перших трьох розділах твору розповідається про те, як Іван Виговський намагався досягти мети, пов'язаної з його особистою долею. Олесею не мала батьків, ось тому Івану Виговському довелося просити дозволу про їхнє одруження в опікунів дівчини, які всі були польськими шляхтичами.

Не отримавши згоди опікуна, Виговський та Олесею вирішили таємно поєднати свої життєві дороги. Вони прибули до Києва, *«пішли до Софійського собору на утрєню й висповідались, а другого дня на Подолі запричастились і повінчались»* [31, с.49].

Ця подія розвивається на початку роману, зокрема під час підписання Переяславської угоди та зустрічі Івана Виговського з Олесею. Такі різні за масштабами і значенням події, проте саме вони є визначальними у розвитку сюжету історичного роману. Саме такий підхід до конструювання сюжету роману дозволив І. Нечую-Левицькому всебічно розкрити характер Івана Виговського.

Особливу увагу І. Нечуй-Левицький звернув на високий рівень патріотизму Івана Виговського. Він звик керуватися не емоціями, а розумом,

діяти сміливо і впевнено, але розважливо, продумавши все і прорахувавши всі свої кроки: *«Іван Виговський мав талант ораторський і любив говорити, але в розмові він завжди був дипломатом, і дуже обережним дипломатом»* [31, с.59]. Письменник так характеризує патріотичні почуття гетьмана: *«... добрий, щирий патріот, тонкий політик, оборонець прав України, чоловік великого розуму та європейської просвіти»* [31, с.59]. У цій характеристиці персонажа автор презентував особисте ставлення до головного персонажа.

Іван Виговський щиро любив Україну, відстоював її політичні й національні права, дбав про науку й просвіту на Україні, бо був, може, вищий за усіх своїх сучасників, окрім гетьмана Богдана та Немирича. Його можна поставити врівні з найліпшими діячами тих часів, з Богданом Хмельницьким, Дорошенком, Мазепою: *«Не любив він Москви за її непросвіченість і постеріг, що Москва не додержить свого слова, одніме привілеї, коли почала ще за життя Богдана ламати Переяславську умову, піддержувала Польщу на погибель Україні»* [31, с.76].

Гетьман тяжів завести в Україні *«...уклад старої Польщі або старої аристократичної Англії та феодальної Європи з привілей ним панством. Його політика була регресивна, не національна, аристократична. Маса духом почули, чим їхне цей не поступовий середньовіковий старопольський дух, духом вгадали наслідки його, з паничиною в перспективі, які стались потім на Західній Україні і Виговський впав»* [31, с.123].

І. Виговський добре усвідомив підступність московії та сутність Переяславської угоди, він прагнув *«...одірвати Україну від Москви»* [31, с.135]. Проте Іван Виговський вдався й до іншої крайнощі – віддати Україну у підданство польському королеві. Саме ці наративи у гетьманської стратегії не імпонували низовому козацтву, у якого ще залишалися свіжі враження від війни проти польської шляхти. Та попри такі перехльости у поглядах Іван Виговський *«...незважаючи на зроблені ним помилки, залишається все ж першим із найбільш освіченим, патріотичним мужем*

України» [31, с.136]. Цієї думки дотримувались Д. Дорошенко, Б. Крупницький.

Отже, І. Нечуй-Левицький у романі «Гетьман Іван Виговський» художньо презентував сутність концептуального бачення долі трагічного персонажа. Іван Виговський цілком виправдано й логічно прийняв рішення порвати з московією, а от щодо повернення України назад до Польщі, то таке рішення він прийняв не порадившись з козацькою старшиною.

Письменник обрав для розвитку сюжету дуже вдалі форми: внутрішні монологи головного персонажа. Характер Івана Виговського розкривається через систему самозапитань, які допомагають реципієнтові краще осмислити складність характеру гетьмана. Його непокоїла думка козацтва щодо прийнятих ним рішень, він сумнівався, вагався, переконував себе у правильності обраної стратегії.

Історична постать Івана Виговського імпонувала письменнику, який прагнув розібратися в причинах тогочасних негараздів українців. Він наполегливо шукав в історичних постатях доби Гетьманщини тих, які могли б забезпечити Україні зовсім інше майбутнє без московії. І. Нечуй-Левицький вбачав у діях Івана Виговського прагнення до європейського майбутнього України. Звичайно, що його великим прорахунком було те, що він зорієнтувався виключно на польське підданство України, а не обрав стратегію поступової інтеграції у європейській простір та до європейського сейму.

Розмірковуючи над діями та вчинками гетьмана Івана Виговського, І. Нечуй-Левицький спробував розібратися у причинах занепаду національного лідерства в Україні після смерті Богдана Хмельницького. Брак лідерства в тогочасному суспільстві створив серйозну загрозу для подальшого існування української нації. Саме ці питання стали визначальними у формуванні концептуального бачення художнього образу гетьмана в історичному романі «Гетьман Іван Виговський».

Відзначимо, що автор об'єктивно підійшов до художньої презентації історичної постаті, вказав на сильні та слабкі позиції гетьманської стратегії. І. Нечуй-Левицький не прагнув викликати симпатії читачів до головного персонажа, а скоріш бажання розібратися у складності його характеру.

## 2.2. Авторська парадигма образу Івана Виговського

У сучасному літературознавстві поки не сформовано концептуального розуміння сутності авторської парадигми образу історичної постаті. Пропонуємо під авторською парадигмою образу розуміємо сукупність поглядів письменника щодо дій, вчинків персонажа, які презентують концептуальне бачення, розуміння та ставлення самого автора до зображуваної постаті у творі на історичну тему.

Нам імпонує думка учених О. Сліпушко та О. Щелкунової щодо того, як важливо дослідити особливості авторського трактування образу персонажа у творі художньої літератури на історичну тему [1]. Дослідження авторської парадигми образу дозволяє визначити ставлення автора до зображуваних історичних подій, до конкретної історичної постаті.

Для вивчення авторської парадигми концептуального зображення історичної постаті, виконуємо низку важливих аналітичних операцій:

- аналітично осмислюємо принцип сюжетотворення;
- виявляємо особливості компоновання важливих подій, які розкривають сутність характеру персонажа;
- визначаємо специфіку авторських коментарів щодо дій, вчинків, поведінки персонажа;
- аналізуємо авторські роздуми, відступи та оцінки.

На думку М. Наєнка, *«Виговський як ідея імпонував Нечуєві-Левицькому через те, що в ньому колоритно поєднались суто чуттєва людська сфера і природний потяг людини до найвищої цінності буття – волі. Поєднання це у Виговського існувало, проте, не без конфліктності, не без*

*перехльостів і надсад, що є дуже «вигідним» для побудови захоплюючого художнього твору. Іван Нечуй-Левицький таким його й витворив...»* [30, с.189]. Тож літературознавець підкреслює те, що саме конфліктність історичної постаті привернула увагу письменника, бо саме ця схильність дозволила письменнику побудувати цікавий сюжет, з багатьма сюжетними лініями.

Потужною складовою роману, на нашу думку, є психологічні роздуми головного персонажа роману, які помітно уповільнюють розвиток сюжету, дозволяють реципієнту поміркувати над діями та вчинками головного персонажа. З огляду на це, М. Насенко, зазначив: *«Мені здається, що цей твір ще й монологічний: все, що пов'язане в ньому з Виговським, звучить як монолог самого Нечуя-Левицького. До такого дискурсу письменник у кінці твору так призвичаївся, що вдався навіть до публіцистичних пояснень-виправдань: Виговський впав, бо його політика була регресивна, не національна, аристократична... А в Україні, мовляв, народ простий і темний, його лякало саме уявлення про з'яву якихось аристократів, привілейованих верств, що забарвлені ще й набридлим за кілька століть польським шляхетством... Не письменницька це справа – давати оцінки, підводити підсумки та ін.»* [30, с.193-194]. Погоджуємося з думкою літературознавця щодо неймовірною симпатією автора до головного персонажа роману. Усі виправдання, пояснення, обміркування дій та вчинків гетьмана Івана Виговського спрямовані не стільки на те, щоб виправдати його, а скоріш, щоб реабілітувати сформовану в історіографії негативну думку про гетьмана.

І. Нечуй-Левицький прагнув акцентувати увагу реципієнта на трагічності особистості гетьмана Івана Виговського. Письменник не вдавався до всіх історичних тонкощів, бо його, насамперед, цікавили наслідки трагічного для гетьмана збігу обставин.

Упродовж розвитку сюжету роману, автор постійно висловлював свої симпатії та прихильність до гетьмана Івана Виговського: *«Неспокійне було життя й сумна й нечисна була смерть гетьмана Івана Виговського, доброго,*

*щирого патріота, тонкого політика, оборонця прав України, чоловіка великого розуму та європейської просвіти» [30, с.312].*

Характер гетьмана розкривається через форми внутрішніх монологів, роздумів, а також систему самозапитань. Усі вони свідчать про те, що гетьману було не просто обирати майбутню стратегію розвитку України та й часи були непрості. Україна, по суті, перебувала між двох сил, одна, з яких (московія) для гетьмана була огидна, нестерпна. Адже ще, будучи генеральним писарем, Іван Виговський добре усвідомив підступну сутність росіян. Він відверто демонстрував своє зневажливе ставлення до них. Так, розповідаючи братаві про обід у митрополита київського, на якому були присутні московські бояри, він відзначив, що вони пузаті, нахабні й огидні.

І. Нечуй-Левицький наводить низку історичних фактів, які засвідчують підступність, підлість московії. Підступний Віденський трактат дуже швидко розкрив очі Богдану Хмельницькому щодо дій росії, яка вкотре зрадила принципи міжнародної дипломатії: *«Нема й не буде нам підмоги від Москви. Україна була як чайка в степу, що вивела діток при дорозі. Я мусив віддати Україну цареві, бо не було де дітись. А Москва дурна, хоче нас занапастити й занапастить! Присягаюсь і божусь, що нас хочять занапастити! Нас зневажають! Ой Боже наш праведний!» [31, с.99].* У цій ситуації письменник цілком логічно переакцентує увагу з реакції Богдана Хмельницького на внутрішні роздуми Івана Виговського: *«А тим часом в його серці аж клекотіла обида. Він вгадував, що Україні не сподіватись добра од Москви, що Москва не додержить Переяславської умови і ніколи не держатиме, що вона вчинить з Україною, що схоче, як покаже її потреба, її інтереси, а не вигоди України» [31, с.100].* А система самозапитань Івана Виговського засвідчила його занепокоєння долею України: *«Що то станеться тепер з Україною? Де їй дітись? До кого приставати? В кого запомоги шукати? Скільки вже пролито козацької крові! А скільки ще доведеться її пролити!» - снувались думки в його голові, доки гетьман вгамувався» [31, с.101].* Він ще

писарем став замислюватися над тим, як Україні виплутатися з лабет московії. Усе вказувало на те, що росіяни ненавидять українців.

Іван Виговський розважливо обмірковував позиції Польщі, росії та Швеції щодо Версальського трактату, знаходив різні аргументи на користь України. Письменник презентує довготривалий процес формування стійкої системи поглядів Івана Виговського щодо політичної стратегії України. Окрім образ за Україну, Іван Виговський добре пам'ятав образи на власну адресу, які йому доводилося зносити від росіян. Наприклад, московські бояри, посланці до гетьмана Богдана Хмельницького не забажали говорити з генеральним писарем, якому гетьман висловив довіру у вирішенні державних справ. Вони ігнорували Івана Виговського, зневажливо поставилися до пропозиції хворого Хмельницького вирішувати усі справи з його писарем. У цей самий момент Іван Виговський відчував ще більшу огиду до пихатих російських послів.

Помічено, що І. Нечуй-Левицький деталізував моменти роздумів Івана Виговського про долю України та порівняв їх. Як генеральний писар, Іван Виговський аналітично осмислював політику Богдана Хмельницького, намагався розібратися у діях та вчинках свого керманіча. Письменник відзначив, що їхні думки стосовно москви були суголосні: *«Кляне гетьман Москву, клянє її й я ще більше з її нікчемними, наглими холопами-боярами. Москва остогидла йому, як і мені. Він одірве Україну од Москви. Не все пропало! Ще не вмерла козацька мати!»* [31, с.104].

Обираючи між двома ворогами України, Івана Виговський надавав перевагу Польщі, адже уважав, що вона за час Визвольної війни з Україною дуже послабила свої позиції, а тому при такій її слабкості українцям можна було втримати самостійність.

На противагу немічному, вже на схилі літ, гетьману Богдану Хмельницькому, його писар мислив досить виважено, адже розумів, що з підступними московськими боярами треба вести себе обережно. Він стримував свого керманіча від необдуманих кроків, усіляко вгамовував гнів

гетьмана. Під час переговорів Хмельницького з московськими послами Іван Виговський демонстрував стриманість, поміркованість, він контролював свої думки та дії.

Він добре відчував, що ситуація може вийти з-під контролю, адже старий та хворий Богдан Хмельницький при зустрічі з московськими послами демонстрував свою лють щодо дій та вчинків царя, а тому Виговський прийняв рішення після обіду поїхати та попросити вибачення за гетьмана. І робив він це аби відволікти увагу московитів від намірів гетьмана Хмельницького, який виношував ідею порвати з московією.

У презентації дій та вчинків Івана Виговського відчувається симпатія автора до головного персонажа. Він називає його «обережним дипломатом», «талановитим оратором», «кмітливим керівником». Саме обережність стала визначальною рисою дипломатії Івана Виговського.

І. Нечуй-Левицький акцентував увагу на тому, як саме і в яких умовах формувалися думки та прагнення Івана Виговського стати гетьманом, адже він добре розумів, що старий та хворий Богдан Хмельницький не в змозі відірвати України від московії, хоч і мав прагнення. Письменник підкреслює тяжіння Виговського до європейського рівня розвитку України: *«А в його думці виникали якісь чудові чужоземські здорові міста десь над Рейном, десь над морем в Голландії. Він неначе бачив кораблі в портах з багатою вантажою усякого дорогого краму, ніби бачив якісь собори пишні, високі, бачив школи. І це усе він переносив в своїй думці на Україну: багаті кораблі уявлялись йому вже на Чорному морі, а школи - в Києві, на Україні... І йому забажалося взяти в руки булаву, щоб тільки позаводити це усе і на Україні»* [31, с.133].

І. Нечуй-Левицький об'єктивно описував те, як Іван Виговський заручався підтримкою козацтва щодо обрання його гетьманом: *«Тим часом Виговський піддобрювався до козаків, звелів викотити з льохів кілька бочок горілки, напував простих козаків горілкою, справляв для їх багаті обіди, сам частував козаків, сам пив й прикидався 'яним, щоб підійти під козацькі*

*норови, бо Виговський не любив пити і ніколи не був п'яний»* [31, с.136]. Ставлення автора до таких дій Виговського можна зрозуміти, якщо уважно проаналізувати смислове значення лексеми «піддобрювався», яке має негативні відтінки, а саме: «догоджати лестощами». Тут автор дуже вдало підібрав відповідні лексеми аби висловити своє негативне ставлення до таких дій Івана Виговського.

У тім автор підкреслює, що Іван Виговський мав дуже добре виважену стратегію щодо обрання його гетьманом, адже він не одразу погодився стати ним, після того, як Юрій Хмельницький зрікся булави. Він продумано затягував час, чекав остаточного рішення козацтва щодо своєї кандидатури. Адже він дочекався беззаперечного рішення козацтва щодо його гетьманства, яке дозволило йому діяти від його імені. А прийняв він рішення козацтва так аби продемонструвати на загальне те, що він приймає це рішення, як необхідність та шанує волю більшості. Проте в душі він страшенно радів. Його амбіції, дещо честолубиві наміри були втішені. Письменник акцентує увагу на перших кроках гетьмана Івана Виговського: він викопав у Гадячі скарб Богдана Хмельницького та використав гроші для того, щоб зреалізувати головну мрію: одділити Україну від московії.

Гетьман Виговський добре розумів й те, що козацтво не пристане до його рішення про союз з Польщею, бо польська шляхта чимало принесла лиха, а тому він вирішив діяти так: *«Але треба... треба провадити діло розумно й обережно, щоб часом і моя голова не покотилась додола, як дитячий м'яч: в цьому ділі – або пан, або пропав!»* [31, с. 166]. Ці рядки характеризують Івана Виговського, як азартного чоловіка, який здатний ризикувати. Проте така азартність зіграла з ним не добру долю. І тут Іван Нечуй-Левицький вбачає легковажність гетьмана, який дещо недооцінив свій авторитет серед козацтва.

Авторська стратегія художньої презентації образу Івана Виговського зреалізувалася також у розкритті реакції низового козацтва на дії та вчинки нового гетьмана: *«Кажуть, що гетьман хоче випроваджувати козаків з*

*Чигирина і на викопані в Гадячі Богданові скарби наймає в військо німців, поляків та усяких пройдисвітів, - обізвався один старий козак Чухрай. - Вже й приговорив Карач-бея з татарами, щоб були готові йому до помочі, так гомонять в Чигирині» [31, с.184].* Письменник у такий спосіб об'єктивно підійшов до розкриття сутності політики Виговського та реакції на неї козацтва. Він акцентував увагу на тому, що недостатньо було поінформовано низове козацтво про цілі й наміри гетьмана, а відповідно його дії та вчинки викликали обурення та незадоволення серед козацької спільноти.

Ведучи мову про недовіру Виговського козакам, автор виявляє своє негативне ставлення до такої політики гетьмана. Аж ніяк не імпонувало І. Нечую-Левицькому те, що гетьман усіляко прагнув довести свою значущість перед родичами-шляхтичами своєї дружини. Упродовж розвитку сюжету роману автор помітно акцентує увагу читача на цьому факті. Іван Виговський у такий спосіб віддалявся від державницьких планів, а сфокусував свою увагу на бажанні довести польським шляхтичам свою значущість. На усе це не могли спокійно споглядати козаки, які відчували у словах, діях та вчинках гетьмана польські наративи.

Разюче змінюються авторські характеристики дій та вчинків Івана Виговського після того, як він оприлюднив нові права козацької старшини, які вона отримала за умовами Гадяцької угоди. Адже більша її частина так і не отримала ніяких бонусів від польської шляхти. Авторські характеристики такого типу: *«...в його словах, в його голосі знов виявились хитрощі та облесливість колишнього Богданового генерального писаря» [31, с.262]* дуже добре розкривають сутність не лише гетьмана, а й ставлення до нього письменника.

Відзначимо, що патетика оповіді про гетьмана помітно змінюється з розвитком сюжету роману: піднесений початок оповіді під кінець розвитку подій переходить у конструктивну критику дій та вчинків Івана Виговського.

Усе це вказує на те, що письменник виявився дуже об'єктивним у зображенні гетьмана. Звістка про те, що довіреного гетьману Немирича

порубали на шматки козаки, страшенно засмутила Івана Виговського, бо саме Немирича він вважав за палкого патріота України, а також довірену особу гетьмана. Автор у такий спосіб протиставляє смерть Немирича поміркованій політиці гетьмана.

В епілозі роману І. Нечуй-Левицький досить різко описує те, як Іван Виговський втікав лісом до польського обозу: «*І втікав він, - як каже український літописець, – як втікає обсмалений з пожежі*» [30, с.303]. Опис втеча гетьмана до поляків сповнений розпачу, зневаги автора до такого вчинку Івана Виговського.

Особливим трагізмом наділені останні слова гетьмана, якого застрелив польський полковник Маховський: «*Невже я впав од польських куль? Невже мене вбили поляки, котрих я так любив? - промовив Виговський і вхопився за серце. Жмені його були повні крові. Він махнув рукою і забризкав кров'ю лице й очі Маховському... - Олесю моя дорога! Сину мій! - ледве промовив Виговський, і його голова впала на землю*» [31, с.308].

На нашу думку, І. Нечуй-Левицький вирішив хоч трішечки викликати до головного персонажа почуття жалю. Особливо це відчутно, коли письменник відзначив, що навіть міщани і козаки, які не дуже любили Івана Виговського, то й ті були вражені вчинком Маховського, який без суду і слідства позбавив людину життя.

В останніх рядках роману автор висловив свою позицію щодо діяльності Івана Виговського та розчарування щодо того, що гетьману так і не вдалося розірвати будь-які зв'язки з московією. Іван Нечуй-Левицький намагався вмотивувати дії та вчинки гетьмана Івана Виговського аби змінити сформовану на той час про нього думку.

## Висновки до другого розділу

Отже, аспектний аналіз історичного роману «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького сприяв формуванню концептуального вивчення образу гетьмана у творі художньої літератури.

Відзначимо, що письменник акцентував увагу на еволюції кар'єрного росту Івана Виговського: від генерального писаря до гетьмана, продемонструвавши у такий спосіб історію успіху історичної постаті. Він добре знав козацькі звичаї і дотримувався їх тоді, коли перебував на посаді писаря.

Помічено, що І. Нечуй-Левицький звернув велику увагу на зовнішність Івана Виговського: блискучі карі очі, густі брови, довгі чорні вуса, рівні білі зуби, високе чоло. Портретна характеристика гетьмана максимально візуалізувала його образ.

І. Нечуй-Левицький культивує думку про те, що діяльність гетьмана в цілому була спрямована творення добра для свого народу, держави. Він керувався інтересами своєї нації, свого народу, але були певні прорахунки: відверта демонстрація власної значущості перед козацтвом.

Велику увагу у романі приділено ставленню гетьмана до підлеглих та ближніх. Він дотримується усталеної системи правил та етикетних нормативів у ставленні до свого батька Остапа, брата Данила та братової жінки, дочки Богдана Катерини, І. Виговський їх дуже поважав та любив.

Іван Виговський виступає як гарна, високоповажна людина, яка має вишукані манери у ставленні до людей та самого себе. Він володіє унікальними здібностями знаходити спільну мову з людьми, чим завойовує у них авторитет.

На родинно-інтимному рівні гетьман постає, як романтична натура. Його душа завжди молода і готова до кохання особливо коли він вперше зустрів Олесю. І. Виговський люблячий чоловік, який шанує свою дружину, прислухаючись завжди до її думок і порад.

На політично-філософському рівні гетьмана презентовано як гарного дипломата, який звик керуватися не емоціями, а розумом діяти сміливо і впевнено

І. Нечуй-Левицький прагнув об'єктивно представити історичну постать Івана Виговського, який у свій час подарував Україні надію вийти з-під російського ярма. Письменнику імпонувало те, як цілеспрямовано та продумано гетьман розраховував усі дії стосовно майбутнього України. Проте, у всіх його планах було чимало прорахунків, які не принесли блага українцям. Гетьман занадто віддалився від козацтва, а головне, що його честолюбство врешті-решти взяли верх у вирішенні важливих та стратегічних питань стосовно майбутнього України.

У романі дуже добре прослідковується авторська парадигма моделювання образу Івана Виговського. Симпатії до військового писаря Виговського на початку роману помітно слабшають тоді, коли він став гетьманом. Саме період гетьманства Івана Виговського зазнав чимало критики. І. Нечуй-Левицький акцентує увагу на всіх тих поведінкових змінах, які відбулися у головного персонажа. Проте в епілозі роману автор шкодує Івана Виговського, адже він не заслуговував на таку смерть. І тут І. Нечуй-Левицький: *«Неспокійне було життя й сумна й нечисна була смерть гетьмана Івана Виговського, доброго, щирого патріота, тонкого політика, оборонця прав України, чоловіка великого розуму та європейської просвіти»* [31, с.312]. Письменник перерахував чимало чеснот Івана Виговського та поставив його в один ряд з Богданом Хмельницьким, Петром Дорошенком, Іваном Мазепою. І цим самим виявив свої симпатії до історичної постаті.

Відзначимо, що особливо імпонувало І. Нечую-Левицькому у діях та вчинках Івана Виговського те, що гетьман не любив москви за її підлість, неосвіченість, зверхність та нахабство. Письменник спробував осмислити усю складність історичних подій після смерті Богдана Хмельницького, спробував об'єктивно презентувати дії та вчинки Івана Виговського.

Роман «Гетьман Іван Виговський» автор написав у 1895 році за декілька років до нового століття, яке принесе дуже багато бід Україні від східного сусіда. Письменник добре вивчив сутність універсалів гетьмана Івана Виговського, зміст Гадяцьких актів і добре усвідомив, що зріє страшна небезпека від московії. Він прагнув привернути увагу української спільноти до історичних подій 1660 року, які в майбутньому матимуть для України дуже негативні наслідки.

Відзначимо, що письменник дуже вдало скомпонував усі події роману, адже він чітко сконцентрував увагу на двох сюжетних лініях твору: перша пов'язана з діяльністю Івана Виговського, а друга життям представників низового козацтва молодого Димка Лютого. У такий спосіб Іван Нечуй-Левицький багатогранно художньо презентував сприйняття подій 1660 року на рівні влади (верхів) та підлеглих (низів).

### РОЗДІЛ 3

## ТЕХНОЛОГІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Перш ніж презентувати технологію концептуального вивчення образу історичної постаті, зокрема гетьмана Івана Виговського на уроках української літератури, необхідно здійснити аналітичний огляд програм з української літератури для 10-11 класів аби з'ясувати місце твору у шкільному курсу української літератури.

Так, програма «Українська література. 10-11 класи. Профільний рівень», авторський колектив: Г.О. Усатенко, доцент Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидат філологічних наук (голова робочої групи); А.М. Фасоля, провідний науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, внесли до списку творів для самостійного читання роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

Програма «Українська література 10-11 класи. Рівень стандарту» за редакцією Р. Мовчан не пропонує учням роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» ані для обов'язкового вивчення, ані для самостійного прочитання.

Тож огляд програм з української літератури для учнів 10-11 класів засвідчив, що вказаний роман І. Нечуя-Левицького не належить до обов'язкового вивчення на уроках української літератури старшокласниками, проте запропонований для самостійного прочитання. З огляду на це вважаємо, що варто під час вивчення творчості І. Нечуя-Левицького у 10 класі акцентувати учнів на тому, що його історичний роман «Гетьман Іван Виговський» зазнав справжнього літературного життя лише у 1991 році, адже цей твір радянська система приховала на сотню років від українського читача, перед цим прикріпивши гетьману товаро «зрадника». Цей факт, на

нашу думку, зацікавить старшокласників та спонукає до самостійного прочитання твору.

Пропонуємо на уроці української літератури під час вивчення творчості І. Нечуя-Левицького звернути увагу учнів на те, що письменник одним із перших сформував сутність художнього втілення національної ідеї в творах української літератури у праці «Сьогочасне літературне спрямування або непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» (1878). Цінність цієї праці полягає у тому, що її автор досить категорично виступив проти будь-яких спроб російського самодержавства знищити українську мову та літературу, адже І. Нечуй-Левицький акцентував увагу на тому, що українська література самобутня і має свої традиції, які ніколи не будуть зрозумілі «великоруським писальникам» [32, с.13]. Письменник також стверджував, що *«тільки на українській мові література може піти широко й глибоко в українську масу ізробити свою цивілізуючу місію»* [32, с.16]. У цій праці автор поставив низку важливих питань:

Чи справді великоруска література може вдовольнити українців?

Що несе українцям великоруська література?

Чи потрібна великоруська література українцям?

Він також зазначив, що українці ніколи не знайдуть собі ніякої користі у великоруській літературі, адже її психологія геть чужа українцям.

Уважаємо, що в умовах війни, коли Україна переживає один із найтрагічніших періодів історії, дуже важливо звертати увагу української молоді на ті важливі етапи історії, які сприяли формуванню національної ідеї. Тож, ведучи мову про творчість І. Нечуя-Левицького, варто вказати на те, що важливою рисою української національної ідеї він уважав не лише укоріненість в минуле, а й відповідальність за історичну долю нації в майбутньому.

І. Нечуй-Левицький помітно відійшов від традиційного романтичного зображення минулого, на відміну від його попередників, ось тому основою

його творчості став документалізм та правдиве зображення історичних подій, які були релевантними у порівнянні з авторською уявою.

На нашу думку, під час знайомства з творчістю І. Нечуя-Левицького доречно буде вказати учням на причини уваги митця до постаті Івана Виговського в українській літературі, насамперед, це такі:

- особлива харизма Івана Виговського, адже це той державний діяч доби Гетьманщини, характер якого формувався під впливом політичної ситуації в країні – Національно-визвольна війна середини XVII ст., доба Руїни, між гетьманська боротьба, московсько-українська війна;
- зорієнтованість на європейськість, пошук нових союзників у боротьбі за збереження державного суверенітету Української держави;
- не простий період його гетьманування, адже він прийняв булаву одразу після смерті Богдана Хмельницького 1657-1659 рр., тож козацтво покладало великі надії, адже йому довіряв сам Хмельницький.

Ведучи мову про особистість Івана Виговського, скеровуємо учнів до усвідомлення його намірів щодо московитів, адже саме він уперше поставив собі за мету вирвати Україну з брудних рук деспотичної московії.

На цьому факті варто максимально зосередити увагу здобувачів освіти. У романі «Гетьман Іван Виговський» є внутрішні монологи головного персонажа Івана Виговського, які розкривають його ставлення до московії, глибоке розуміння необхідності за будь-яку ціну порвати з неї стосунки. Роздуми про майбутнє без росіян у романі досить розлогі та є наскрізними, їх, на нашу думку, можна запропонувати учням під час вивчення творчості письменника.

Пропонуємо під час вивчення життєвого та творчого шляху І. Нечуя-Левицького використати прийом «Біографічної кардіограми», який дозволить представити письменника *«...так, щоб його доля, його творча лабораторія, творчість закарбувалися в пам'яті сучасного учня яскравими та значущими фактами із життя митця»* [с.53].

Необхідно також ознайомити учнів з творчим шляхом І. Нечуя-Левицького; з'ясувати роль і місце письменника та його творів у вітчизняній літературі, розвинути в учнів навички систематизації знань з інших предметів і застосування їх на уроках української літератури.

У процесі осмислення творчості І. Нечуй-Левицький можна акцентувати увагу на тому, що його вважали «великим артистом зору». Запропонувати учням поміркувати над такою характеристикою письменника.

Відзначити потрібно й той факт, що він вписав нові сторінки у розвиток української літератури, збагативши літературу драматичними творами з історії України, був літературознавцем, автором книжок з історії України та праць на педагогічні теми, перекладачем Біблії, публіцистом і мемуаристом, рецензентом і фольклористом. Така багатогранність постаті письменника сприятиме багатогранному осмисленню унікальності постаті Івана Нечуя-Левицького.

Серед творчих здобутків митця варто відзначити такі: розширення тематичних обріїв прози, акцентуація уваги на темі народної долі, яка стала магістральною для письменника. Тут можна навести приклад повісті «Дві московки», в якій художньо презентовано трагедію дівчат Ганни і Марини, які, пов'язавши свою долю з солдатами, зазнали невимовного лиха, доля яких закінчилась дуже трагічно. Повість «Микола Джеря» вражає епічною широтою в змалюванні дійсності: письменник показує життя в закріпаченому селі, поневіряння на сахарні, виснажливу мандрівку втікачів до Бессарабії, наймитування на рибних промислах у Дністровському лимані. Твір пройнятий волелюбним гуманістичним пафосом.

«Баба Параска та баба Палажка» висвітлює життя українського селянства. Письменник показує пащекуватих, сварливих баб. Такий композиційний прийом дав змогу автору створити яскраві образи селянок та викрити чимало тих соціальних недоладностей, які впливали на людину.

Уважаємо, що для самостійного прочитання учнями історичного роману «Гетьман Іван Виговський» потрібно провести ґрунтовну підготовчу

роботу, яка сприятиме формуванню позитивного ставлення учнів до читання за власною ініціативою. Адже уроки позакласного читання мають також навчальні завдання, серед яких важливими є такі:

- максимально розширити світогляд школярів;
- навчити філологічно грамотно оцінювати твори та їхніх героїв;
- сформувати вміння повноцінно сприймати художні твори;
- сформувати комунікативні вміння (читати і розповідати про прочитане, почуте, побачене, обґрунтовувати певні положення згідно з нормами літературної вимови);
- розвивати вміння вчитися самостійно будувати діалог і монолог.

Сучасна школа сьогодні сфокусована навколо тих завдань, які допоможуть досягти позитивного ставлення школярів до читання за власною ініціативою. Це передбачає виконання низки таких завдань:

- систематично ознайомлювати учнів з творами художньої літератури, її видами і жанрами, авторами;
- навчати їх вибирати твір літератури відповідно до їхніх уподобань, познайомити з книжковими сайтами;
- розвивати вміння читати книгу, дотримуючись дидактичних і санітарно-гігієнічних вимог;
- розвивати також у дітей уміння самостійно і змістовно проводити дозвілля за допомогою книжки;

Тож пропонуємо такі етапи підготовчої роботи для самостійного прочитання учнями історичного роману «Гетьман Іван Виговський»:

1. Причини та мотиви активізації уваги до історичного минулого у XIX ст. У XIX ст. все більше письменників почали звертатися до історичної прози, тому І. Нечуй-Левицький став не винятком. Роман з'явився у 1875 році та відразу надрукувався у Галичині. Перед написанням роману І. Нечуй-Левицький довго працював над літописами, які негативно оцінили діяльність І. Виговського та прочитав «Історію Русів». Готуючись до написання роману І. Нечуй-Левицький ретельно вивчив доступні йому історичні свідчення. У

цьому переконує історичний нарис письменника «Український гетьман Іван Виговський».

## 2. Історична довідка про Івана Виговського.

Іван Остапович Виговський (? – 1664) – гетьман України (1657 0 1659). Походив із шляхетського православного роду. Закінчив Києво-Могилянську колегію. Виговський брав участь у Визвольній війні, Жовтоводській та Корсунській битвах. Після смерті Б. Хмельницького до повноліття сина Богдана Юрія Виговський починає виконувати гетьманські функції і титулується «чигиринським гетьманом», на старшинській раді в Корсуні його проголошують гетьманом України.

Його політика була інакшою Виговський прагнув найкраще для України, але якщо вона матиме політичні відносини з Польщею. Це було підставою для скликання козацької ради в Германівці, де Виговський віддав свої уповноваження віддати гетьманську булаву. Польський король Ян II Казимир 1660 призначає його київським воєводою, що дало экс-гетьману сенаторське звання. У 1664 році був розстріляний під Вільхівцем Маховським. Та похований у с. Йосиповичах, Львівської обл.

## 3. Жанрова природа історичного роману.

Природа історичного роману зумовлена наявністю відповідних джерел. «Гетьман Іван Виговський» складається з двох сюжетних ліній, які взаємно переплітаються і доповнюють одна одну: історія сім'ї Виговських та родини простого козака Демка Лютая. Саме через життєпис цих двох сімей письменник прагне показати ситуацію в Україні після Переяславської угоди та смерті Б. Хмельницького, ставлення простого народу до намірів своїх провідників. Письменник показав життя головного героя в зрілому віці як людину з уже сформованим характером, життєвою позицією, певним соціальним статусом. І. Нечуй-Левицький співчував людині з таким високим інтелектуальним потенціалом, що не змогла його реалізувати на благо свого народу. Ось тому образ видався дуже трагічним.

## 4. Історичні постаті у романі.

У романі змальовані із неприхованою симпатією такі історичні персонажі як: стомленого військовими походами і хворобою, інколи непередбачливого й свавільного в останні роки життя Б. Хмельницького мудрого Юрія Немирича, неврівноваженого Юрія Хмельницького, Івана Сомка.

5. Унікальність художньої інтерпретації історичних подій у романі.

І. Нечуй-Левицький продовжив розвивати художньо-історичні здобутки української літератури. Він помітно відійшов від романтичного зображення національного минулого, основою його творчої практики стає документалізм. Історична проза І. Нечуя-Левицького виконує дві функції: перша – є підручником вивчення історії України, друга – відтворення художнього письма реальних постатей нашого минулого.

Учням пропонують такі питання:

1. Що допомогло письменникові при написанні твору?
2. Яка доба висвітлена у романі?
3. Які сюжетні лінії висвітлені у торі?
4. Які історичні постаті висвітлені у романі?
5. Хто є головним персонажем роману?
6. Чому автор назвав роман «Гетьман І. Виговський»?
7. Як проявляється хронікальний підхід письменника до зображуваного?
8. Що саме завадило Івану Виговському досягнути своєї мети?
9. Як змінився характер Івана Виговського після того як він став гетьманом?
10. Чи любив гетьман Україну ?

Концептуальне вивчення образу історичної постаті в художній літературі передбачає низку завдань, які варто диференціювати залежно від індивідуальних та психологічних особливостей розвитку здобувачів.

*Завдання №1.*

Вказати як автор описує головного персонажа на природно-генетичному, родинному рівнях свідомості.

*Завдання №2.*

Знайти у творі та прокоментувати лідерські риси Івана Виговського.

*Завдання №3.*

Поміркувати щодо державницької стратегії Івана Виговського на посаді гетьмана. Визначити сильні та слабкі сторони.

Письменник звернув велику увагу на зовнішність Івана Виговського: блискучі карі очі, густі брови, довгі чорні вуса, рівні білі зуби, високе чоло. Це вказувало на те, що І. Виговський вольова, цілеспрямована людина, але не вказав чи мав гетьман спадкові хвороби чи якісь обдарування, а тому не дає можливості говорити про його характер;

На філософсько-політичному рівні гетьман змальований: справжнім патріотом, дипломатом, який звик керуватися не емоціями, а розумом діяти сміливо і впевнено, але розважливо, продумавши все і прорахувавши всі свої кроки І. Виговський щиро любив Україну, відстоював її політичні й національні права, дбав про науку й просвіту на Україні.

На темпераментному рівні І. Виговський виявлений сангвініком. Він показаний у романі як: розсудливий, поміркований чоловік, який може на людях показати свої достоїнства;

І. Виговський зображений на родинно-інтимному рівні як: романтична натура. Його душа завжди молода і готова до кохання особливо коли він вперше зустрів Олесю. І. Виговський люблячий чоловік, який шанує свою дружину, прислухаючись завжди до її думок і порад.

На матеріально-побутовому рівні гетьман представлений як: людина, що вміє гарно одягатися. Відзначається шаленим апетитом, що було притаманне козацтву. У ставленню до грошей гетьман висвітлений не розтратливим, нескупим чоловіком. Стосовно ставлення його до помешкання, то воно суттєво змінюється упродовж роману спочатку він мав

невелике помешкання, а коли став гетьманом одразу перебрався до пишних палат Богдана Хмельницького;

Етикетно-побутова характеристика передбачає: що Виговський має почуття достоїнства, був освіченою людиною. Велику увагу у романі приділено ставленню гетьмана до підлеглих та ближніх. Він дотримується усталеної системи правил та етикетних нормативів у ставленні до свого батька Остапа, брата Данила та братової жінки, дочки Богдана Катерини, І. Виговський їх дуже поважав та любив.

Ставлення автора до історичних подій та постатей дуже добре прослідковується в епілозі роману, де І. Нечуй-Левицький розкрив власне бачення історії та відверто висловив свої міркування щодо політики Івана Виговського: *«він заводив на Україні уклад старої Польщі або старої аристократичної Англії та феодальної Європи з привілейним панством. Його політика була регресивна, не національна, аристократична. Маса духом почули, чим їхне цей не поступовий середньовіковий старопольський дух, духом вгадали наслідки його, з паничиною в перспективі, які стались потім на Західній Україні, і Виговський впав»* [с.313]. У цьому роздумі автор передбачив наслідки буремного 1660 року для майбутнього України.

У процесі аналізу роману радимо школярам звернути увагу на трагічності постаті Івана Виговського, адже саме таким прагнув його художньо презентувати Іван Нечуй-Левицький. Під час роботи з твором можна запропонувати учням поміркувати над такими питаннями:

- Чи справді письменник симпатизував своєму головному героєві?
- Як саме він виявляв ці симпатії?
- Які функції виконують у романі авторські коментарі до дій та вчинків головного персонажа?
- Чи достатньо концептуально він розкрив історичну постать гетьмана Виговського?
- Поміркуйте, якби Іван Виговський залишився гетьманом ще на декілька років, то які б це мало наслідки для України?

***Важливі для обговорення зі старшокласниками факти роману***

***«Гетьман Іван Виговський»:***

1. Поведінка царських бояр у гетьманській у Суботіві, під час відвідування хворого гетьмана Богдана Хмельницького.
2. Ставлення гетьмана до московитів.
3. Роздуми Івана Виговського про майбутнє України.
4. Невміння гетьмана комунікувати з низовим козацтвом.
5. Брак витримки та відсутність продуманого плану дій щодо розриву з московитами.
6. Особисті амбіції щодо власного соціального статусі.

На нашу думку, усі запропоновані методичні рекомендації, інструктивні матеріали сприятимуть зацікавленню учнями постаттю Івана Виговського, а також збагатять уявлення старшокласників про творчість Івана Нечуя-Левицького.

### Висновки до третього розділу

Отже, аналітичний огляд програм з української літератури для 10-11 класів (профільний рівень, рівень стандарту) дозволив з'ясувати місце роману Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» у шкільному курсі української літератури.

Відзначимо, переважна більшість програм не запропонували роман «Гетьман Іван Виговський» ані до основного переліку творів, ані для позакласного їх прочитання. На нашу думку, така позиція авторів зумовлена тим, що справжнього літературного життя лише у 1991 році, а тому до тепер ще існують стереотипні підходи до осмислення історичного роману «Гетьман Іван Виговський».

І. Нечуй-Левицький помітно відійшов від традиційного романтичного зображення минулого, на відміну від його попередників, ось тому основою його творчості став документалізм та правдиве зображення історичних подій, які були релевантними у порівнянні з авторською уявою.

Уважаємо, що під час знайомства з творчістю І. Нечуя-Левицького доречно наголосити учням про причини уваги митця до постаті Івана Виговського в українській літературі: особлива харизма Івана Виговського, адже це державний діяч доби Гетьманщини, характер якого формувався під впливом політичної ситуації в країні – Національно-визвольна війна середини XVII ст., доба Руїни, між гетьманська боротьба, московсько-українська війна; зорієнтованість на європейськість, пошук нових союзників у боротьбі за збереження державного суверенітету Української держави; не простий період його гетьманування, адже він прийняв булаву одразу після смерті Богдана Хмельницького 1657-1659 рр., тож козацтво поклало великі надії, адже йому довіряв сам Хмельницький.

Під час вивчення життєвого та творчого шляху І. Нечуя-Левицького запропоновано використати на уроці української літератури прийом

«Біографічної кардіограми», який дозволить представити письменника. Необхідно також ознайомити учнів з творчим шляхом І. Нечуя-Левицького; з'ясувати роль і місце письменника та його творів у вітчизняній літературі, розвинути в учнів навички систематизації знань з інших предметів і застосування їх на уроках української літератури.

Наголошуємо на тому, що концептуальне вивчення образу історичної постаті в художній літературі передбачає низку завдань, які варто диференціювати залежно від індивідуальних та психологічних особливостей розвитку здобувачів.

Уважаємо, що для самостійного прочитання учнями історичного роману «Гетьман Іван Виговський» потрібно провести ґрунтовну підготовчу роботу, яка сприятиме формуванню позитивного ставлення учнів до читання за власною ініціативою.

Завдяки системі продуманих запитань у процесі самостійного прочитання учнями історичного роману варто акцентувати увагу на трагічності постаті Івана Виговського, адже саме таким прагнув його художньо презентувати Іван Нечуй-Левицький.

## ВИСНОВКИ

Отже, цікавим віхам історії українського козацтва та його культурі присвячено чимало розвідок В. Антоновича, О. Апановича, М. Грушевського, П. Куліша, Н. Полянської-Василенка, Ю. Руденка, І. Стороженка, Д. Яворницького та ін.

Аналітичний огляд праць літературознавців, істориків дав можливість сформулювати концептуальне бачення сутності художнього образу гетьмана Івана Виговського в українській літературі, яке сформувалося на протязі століття.

Помічено, що дискурс козацтва у 20-х роках ХХІ століття набув нових та важливих акцентів, які фокусують увагу українців на перебігу усіх подій, які відбувалися вже після Національно-визвольної війни 1648-1654 рр., а також після смерті Богдана Хмельницького. Постаті усіх наступників гетьмана Хмельницького стали об'єктами зображення у творах на історичні теми.

Огляд праць літературознавців, істориків, українознавців дозволив з'ясувати, що козацтво – унікальне та багатогранне явище в історії України. Саме завдяки козацтву в середині ХVІІІ століття була створена українська держава – Гетьманщина, яка продовжила державотворчу традицію українського народу у пізньому середньовіччі. Саме завдяки козацтву і його впливові на українську культуру протягом бездержавного і колоніального ХІХ столітті, у ментальності українців жило прагнення до волі і свободи, а козак був уособлення українського ідеалу чоловіка – воїна. Безсмертний козацький дух сприяв становленню української державності в ХХ столітті.

Відзначимо, що українські письменники на різних етапах розвитку української літератури з діаметрально протилежних позицій та точок зору зверталися до постаті Івана Виговського: О. Соколовський роман «Богун», Ю. Косач роман «День гніву», В. Кулаковський роман «Мартин Пушкар» (

На жаль, радянські історики та імперські критики спаплюжили ім'я Івана Виговського, а тому у літературі соцреалізму постать гетьмана подавалася під кутом «зрадництва».

Аспектний аналіз історичного роману «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького сприяв формуванню концептуального вивчення образу гетьмана у творі художньої літератури.

Відзначимо, що письменник акцентував увагу на еволюції кар'єрного росту Івана Виговський: від генерального писаря до гетьмана, продемонструвавши у такий спосіб історію успіху історичної постаті. Він добре знав козацькі звичаї і дотримувався їх тоді, коли перебував на посаді писаря.

І. Нечуй-Левицький культивує думку про те, що діяльність гетьмана в цілому була спрямована творення добра для свого народу, держави. Він керувався інтересами своєї нації, свого народу, але були певні прорахунки: відверта демонстрація власної значущості перед козацтвом.

Велику увагу у романі приділено ставленню гетьмана до підлеглих та ближніх. Він дотримується усталеної системи правил та етикетних нормативів у ставленні до свого батька Остапа, брата Данила та братової жінки, дочки Богдана Катерини, І. Виговський їх дуже поважав та любив.

Іван Виговський виступає як гарна, високоповажна людина, яка має вишукані манери у ставленні до людей та самого себе. Він володіє унікальними здібностями знаходити спільну мову з людьми, чим завойовує у них авторитет.

У романі дуже добре прослідковується авторська парадигма моделювання образу Івана Виговського. Симпатії до військового писаря Виговського на початку роману помітно слабшають тоді, коли він став гетьманом. Саме період гетьманства Івана Виговського зазнав чимало критики. І. Нечуй-Левицький акцентує увагу на всіх тих поведінкових змінах, які відбулися у діяльності головного персонажа у якості гетьмана.

Відзначимо, що особливо імпонувало І. Нечую-Левицькому у діях та вчинках Івана Виговського те, що гетьман не любив московитів за їх підлість, непросвіченість. Письменник спробував осмислити усю складність історичних подій після смерті Богдана Хмельницького, спробував об'єктивно презентувати дії та вчинки Івана Виговського.

Узагальнено те, що письменник дуже вдало скомпонував усі події роману, адже він чітко сконцентрував увагу на двох сюжетних лініях твору: перша пов'язана з діяльністю Івана Виговського, а друга – з життям представників низового козацтва молодого Димка Лютого. У такий спосіб автор майстерно художньо презентував сприйняття подій 1660 року на рівні влади та народу, а особливо низового козацтва, яке стало рушійною силою усіх змін після смерті Богдана Хмельницького.

Відзначимо, переважна більшість авторів програм з української літератури для 10-11 класів (профільного рівня, рівень стандарт), не включили роман ані до основного переліку творів, ані для позакласного їх прочитання. На нашу думку, така позиція авторів зумовлена тим, що справжнього літературного життя лише у 1991 році, а тому до тепер ще існують стереотипні підходи до осмислення історичного роману «Гетьман Іван Виговський».

І. Нечуй-Левицький помітно відійшов від традиційного романтичного зображення минулого, на відміну від його попередників, ось тому основою його творчості став документалізм та правдиве зображення історичних подій, які були релевантними у порівнянні з авторською уявою.

Уважаємо, що під час знайомства з творчістю І. Нечуя-Левицького доречно наголосити учням про причини уваги митця до постаті Івана Виговського в українській літературі: особлива харизма Івана Виговського, адже це державний діяч доби Гетьманщини, характер якого формувався під впливом політичної ситуації в країні – Національно-визвольна війна середини XVII ст., доба Руїни, між гетьманська боротьба, московсько-українська війна; зорієнтованість на європейськість, пошук нових союзників

у боротьбі за збереження державного суверенітету Української держави; не простий період його гетьманування, адже він прийняв булаву одразу після смерті Богдана Хмельницького 1657-1659 рр., тож козацтво покладало великі надії, адже йому довіряв сам Хмельницький.

Під час вивчення життєвого та творчого шляху І. Нечуя-Левицького запропоновано використати на уроці української літератури прийом «Біографічної кардіограми», який дозволить представити письменника. Необхідно також ознайомити учнів з творчим шляхом І. Нечуя-Левицького; з'ясувати роль і місце письменника та його творів у вітчизняній літературі, розвинути в учнів навички систематизації знань з інших предметів і застосування їх на уроках української літератури.

Варто звернути увагу учнів щодо концептуального вивчення образу історичної постаті в художній літературі, яке передбачає низку завдань, які потрібно диференціювати залежно від індивідуальних та психологічних особливостей розвитку здобувачів.

Завдяки системі продуманих запитань у процесі самостійного прочитання учнями історичного роману варто акцентувати увагу на трагічності постаті Івана Виговського, адже саме таким прагнув його художньо презентувати Іван Нечуй-Левицький.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович В. Про гетьманські часи на Україні. Київ : Наукова думка, 1991. 102 с.
2. Балан Є. Хрестоматійно-нехрестоматійний І. Нечуй-Левицький. Творець національних типів і характерів. *Усе для школи. Українська література 10 кл.* Вип. 10. 2001. С. 3-9.
3. Баран Є. Українська історична проза другої половини ХІХ ст. Київ, 1994. 175 с.
4. Бойко Н. Герої й антигерої в історичних романах І. Нечуя-Левицького. *Дивослово*. 2001. №1. С.2-5.
5. Бондаренко Ю. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі: теорія і практикум. Ніжин : НДУ, 2015. 317с.
6. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 р. *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 76–83.
7. Величко С. Літопис. пер., авт. комент. В. О. Шевчук, відп. ред. О. В. Мишанич. Т.1. Київ: Дніпро, 1991. 564 с.
8. Вертій О. З'ясування народних джерел творчості письменника в школі. *Українська мова і література в школі*. 2004. №5. С. 27-30.
9. Горобець В. Гадяцька угода 1658р. у контексті міжнародних відносин. *Київська старовина*. 1999. №1. С. 46-60.
10. Дяченко П. Фольклорна символіка як засіб відображення національних світобачень. *Мовознавство*. 1987. №2-3. С. 67-69.
11. Жеваженко І. Від Мазепи до Скоропадського: дискурс гетьманства в історичних студіях і художній літературі 1930-х років. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2018. Вип.10. С.170-194.

12. Жуков О., Ісаєнко Л. Романна концепція образу головного героя (про роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Урок української-2002. №7*. С. 48-50.
13. Історія українського козацтва: нарис у 2-х томах. Київ: Києво-Могилянська академія. 2006. Т.1. 800 с.
14. Калинчук А. Особливості характеротворення в історичних романах І. Нечуя-Левицького. *Слово і час. 2008. №11*. С. 26-29.
15. Калинчук А. Поетика історичних романів І. Нечуя-Левицького. Літературні обрії. Праці молодих учених України. Київ, 2000. С.45-51.
16. Калинчук А. Історичні романи І. Нечуя-Левицького : особливості поетики : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2012. 164 с.
17. Ковпик С. Основні складові поетики української драматургії першої половини ХІХ ст. : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 440 с
18. Ковпик С. І. Аналіз тексту художнього твору літератури як базис філологічної освіти: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2020. 98 с.
19. Колеснікова Ю. Своєрідність інтерпретації образу Івана Виговського в повісті «Гетьманська булава» О. Лупія. *Вісник Запорізького національного університету. № 3. 2012*. С.131 –136.
20. Коренець Д. Зносини гетьмана Виговського з Польщею в 1657-1658 рр. Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1990. Т. 38. С.123-133.
21. Куліненко Ю. Українське козацтво як фактор формування української нації. Наука. Релігія. Суспільство. 2004. №1. С. 61-64.
22. Літопис Самовидця ; видання підготував Я. Дзиря. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1971. 177 с.

23. Макарчук Ю. Іван Виговський та Юрій Хмельницький в оцінці І. Нечуя-Левицького. URL: <http://surl.li/fvzcyr> (дата звернення - 20.01.2025 р.).
24. Матвіяс І. Відображення середньонадніпрянського говору в мові творів І. Нечуя-Левицького. Українська мова. 2007. №4. –С. 33-42.
25. Мицик Ю. Іван Виговський. Володарі гетьманської булави. Київ, 1994. С. 191-234.
26. Мицик Ю. Конотопська битва очима гетьмана Виговського. Старожитності. 1994. №5-6. С.128-138.
27. Міщук Р. Уроки історії-уроки моральності. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. Київ, 1991. С. 487-502.
28. Міщук Р. До характеристики індивідуального стилю І. Нечуя-Левицького. Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – поч. ХХ ст. Київ, 1987. С. 146.
29. Мосієнко С. Військово-історичний довідник з курсу «Історія України». Ч.ІІ.2002. №25-27. 240 с.
30. Наєнко М. Польські мотиви в українському реалізмі (Іван Нечуй-Левицький: *Причепана та Гетьман Іван Виговський*). URL: <https://surl.li/avpvyyh> (дата звернення - 01.02.2025 р.).
31. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський: роман. Київ, 1991. 511с.
32. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне спрямування або непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини». Павлоград: «Народна книга», 2010. 68 с.
33. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. Вип. 16. Київ: Часи козацькі, 2007. 476 с.

34. Омелич І. Подвійна актуалізація фразеологізмів у творах Нечуя-Левицького. *Українська мова*. 2003. №2. – с. 94-102.
35. Олянич Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 р. Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. 1991. Т. 22
36. Починок О. Історіософська проблематика роману І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». Поліаспектність творчості Лесі Українки : збірник наукових статей і тез / редкол. : Т. Й. Бандура, Е. В. Боєва, Н. В. Яремчук. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 101-106.
37. Програма українська література для загально навчальних освітніх закладів 10-11 класи (профільний рівень); автор. колектив Г. Усатенко, А. Фасоля. Київ, 2017. 64 с.
38. Програма українська література для загально навчальних освітніх закладів 10-11 класи (рівень стандарт); автор. колектив Р. Мовчан, Д. Дроздовський та ін. Київ, 2017. 40 с.
39. Приходько І. Тема України і національної зради у творчості І. Нечуя-Левицького. *Дивослово*. 2011. №3. С. 48-54.
40. Ромащенко Л. Образ гетьмана Івана Виговського в однойменному романі Івана Нечуя-Левицького та сучасна українська історична проза. Світовий контекст. Компаративістика: збірник наук. праць. 2014. С.187-213 с.
41. Скрипник І. Легенда про гетьмана. Іван Виговський: від Конотопа до Скиту Манявського. Івано-Франківськ, 1997.
42. Скуратівський В. І. Нечуй-Левицький. *Дивослово*. 1998. №12. С. 48-51.

43. Смолій В. Формування козацького стану та його роль у розвитку українського суспільства. *Історія України*. 2000. №36. С.56-67.
44. Сліпушко О., Щелкунова О. Авторська парадигма образу гетьмана Дмитра Дорошенка у драматургії Л. Старицької-Черняхівської. *Літературознавчі студії*. Вип. 65. 2024. С.151-166.
45. Сліпушко О. Історичні ремінісценції козацьких літописів у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Літературознавчі студії*. 201. Вип.57. С. 151-161.
46. Степанков В. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659). *Середньовічна Україна: збірник наукових праць*. Київ, 1994. – Вип. 1. С. 88-108.
47. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. 672 с.
48. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2004. 308 с.
49. Черевак Б. Образ гетьмана Виговського в українській літературі. Дрогобич. 1993. 70 с.
50. Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. 389 с
51. Шинкар І. Співвідношення історичної та художньої правди в історичному романі. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Івана Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2012. № 35. С. 211 – 223.